

майновий статус їх сім'ї) та особистісних (загальножиттєва та робоча спрямованість студентів, ставлення до грошей, їх орієнтація на процес праці та орієнтація на процес заробляння грошей) чинників на оцінку студентами ролі грошей у їх життєдіяльності.

3. Виявлені закономірності слід враховувати у процесі професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейнека О.С. Экономическая психология / О.С. Дейнека. – СПб., 2000. – 160 с.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
3. Карамушка Л.М. Ставлення до грошей: вітчизняний та зарубіжний досвід досліджень / Л.М. Карамушка, О.Г. Ходакевич // Актуальні проблеми психології. Том 1 : Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наукових праць / за ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М. – К., 2006. – Вип. 17. – С. 81–105.
4. Кожевнікова І.І. Психологічний аналіз ставлення до грошей економічно успішних людей / І.І. Кожевнікова // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2006. – №3(14). – С. 120–125.
5. Мазараки А.А. Философия денег : монография / А.А. Мазараки, В.В. Ильин. – К. : Киев. нац. торг.-эконом. ун-т, 2004. – 719 с.
6. Москаленко В.В. Суб'єктивність економічної соціалізації особистості / В.В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2008. – №3(29). – С. 39–52.
7. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности : учеб. пособ. / [под ред. Г.С. Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова]. – СПб. : Речь, 2007. – 448 с.
8. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособ. / [Д.Я. Райгородский (ред.-сост.)]. – Самара : ИД «БАХРАХ-М», 2001. – 672 с.
9. Сімків М.В. Тип ставлення до оточуючих як чинник монетарних установок / М.В. Сімків // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 10. – С. 720–731.
10. Фенько А.Б. Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях // Психологический журнал. – 2000. – №1. – С. 50–62.
11. Furnham, A. The psychology of money / A. Furnham, M. Argyle. – New York : Routledge, 1998. – 324 p.

УДК 159.9-057.19

АСПЕКТИ СТРУКТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОФЕСІЙНИХ КРИЗ У БЕЗРОБІТНИХ

О.В. Рудюк

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету

У статті розглянуто концептуальні основи структурно-психологічного аналізу професійних криз у безробітних. Специфіка прояву професійних криз у безробітних знайшла змістовну конкретизацію у психологічних ідеях вітчизняних і зарубіжних авторів про причини виникнення, критерії, структурно-змістовні і процесуально-динамічні параметри їх подолання.

Ключові слова: безробіття, професійна криза, подолання кризи, переживання кризи.

В статье рассмотрены концептуальные основы структурно-психологического анализа профессиональных кризисов у безработных. Специфика проявления профессиональных кризисов у безработных нашла содержательную конкретизацию в психологических идеях отечественных и зарубежных авторов о причинах возникновения, критериях, структурно-содержательных и процессуально-динамических параметрах их преодоления.

Ключевые слова: безработица, профессиональный кризис, преодоление кризиса, переживание кризиса.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.

Ідеологія останніх років, активно стимулюючи споживання благ різних видів, неявно обмежувала самовіддачу і альтруїзм у виробничій сфері, у зв'язку з чим відбувалося інтенсивне формування споживацьких моделей поведінки. Особливо помітним це було серед молоді.

Представники цієї соціальної страти в силу підвищеної чутливості до ідеологічних тенденцій в суспільстві активно вивчалися в 1990–2000-х рр. Було встановлено, що в молодіжному середовищі відбулися революційні зміни в рівні матеріальних і посадових домагань. Крім того, інтерференція факторів, зумовлених процесами трансформації суспільної свідомості в умовах ринкової реальності, зумовила фіксацію у психології молодого покоління настанови на швидке отримання благ без особливої рефлексії у виборі засобів їх досягнення.

«Революція домагань», з одного боку, створює об'єктивні передумови для фрустрованості молоді людини при зустрічі з реаліями ринку праці, з іншого боку, може розглядатися в якості індикатора нових моделей поведінки, які символізують трансформацію біографічних стандартів і ціннісних орієнтирів сучасної молоді [10; 107]. В цей період свідомість молоді людини особливо чутлива до ідеологічного потенціалу суспільства і похідних від нього цінних «способів життя» [13].

Розмаїття і невизначеність соціально-професійного вибору, низькі стартові можливості професійної мобільності, негарантований характер зайнятості – все це в комплексі провокує появу ризиків і загроз не лише для особистісної безпеки молоді людини на рівні її індивідуального функціонування (депривацію базових потреб, професійно-кваліфікаційну деградацію, депрофесіоналізацію, професійний маргіналізм, професійні кризи тощо), але й ставить під загрозу перспективу розвитку держави взагалі. У зв'язку з цим актуалізується потреба в ефективних механізмах і технологіях їх нівелювання, перш за все, на особистісному рівні. Проте ефект від реалізації таких технологій буде мінімальним, якщо не враховувати специфічні особливості і закономірності такого роду кризових феноменів.

Головна роль у розв'язанні цієї проблеми належить психологічній науці, потенціал якої ефективно використовується при розробці евристичних моделей і концепцій подолання криз, релевантних явищам

професійного виключення. Розширення рамок наукової рефлексії актуальної проблеми і наповнення їх конкретним змістом буде особливо плідним при вивченні конкретно-специфічних особливостей прояву кризових станів у безробітній молоді в ситуації професійного виключення, що й визначило мету статті.

Мета статті – висвітлити аспекти структурно-психологічного аналізу професійних криз у безробітних.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Для конкретизації специфіки прояву професійних криз у безробітній молоді представимо цілісну структурну схему їх аналізу з включенням психологічних ідей вітчизняних і зарубіжних авторів про причини виникнення, критерії, особливості їх подолання, структурно-змістовні і процесуально-динамічні характеристики, теоретичні положення і емпіричні результати дослідження психології безробіття. Для вирішення цього завдання будемо базуватися на схемі Н. Стамбулова [11, 132] для опису кризи кар'єри, модифікувавши і доповнивши її відповідно до предмета нашого аналізу. Модифікований варіант схеми опису професійних криз дозволить здійснити системний аналіз різних типів професійно детермінованих криз, акцентуючи на тих чи інших психологічних аспектах, зіставляючи різні їхні види, стадії розвитку тощо.

Отже, *передумовами* професійних криз можуть бути: зміна уявлень і стереотипів на рівні суспільної та індивідуальної свідомості, соціальні настанови, соціально-економічні зміни, зміни в сім'ї, розвиток власних уявлень про роботу, вікові зміни та ін.

Показовими в цьому сенсі є результати, отримані Н. Михайловою на вибірці безробітних, що проходили дворічний курс професійної перепідготовки [6, 97–102]. Дослідження їх суб'єктивних когнітивних репрезентацій ситуації безробіття показало, що молодь (21–30 років) значно завищує свої шанси на ринку праці, недооцінює роль освіти, прагне швидко заробити гроші будь-яким способом, а їх організація пошуку роботи характеризується низьким рівнем продуманості.

А. Вайнфілд, М. Тіджман і Х. Вайнфілд виявили, що серед безробітних випускників шкіл екстернальні атрибуції з приводу свого безробіття пов'язані з високою самооцінкою, а пояснення за параметром стійкості причини у часі (термін безробіття) не пов'язане з вираженням почуття безпорадності, яке більшою мірою виявилось залежним від локусу причинності [25, 213–217].

У цілому перелік передумов збігається з комплексом факторів, що зумовлюють кризи професійного становлення, детально описаними Е. Зеером [4, 213], проте у детермінації професійних криз у безробітній молоді соціально-економічні та інші зовнішні фактори мають не меншу представленість і значення в загальному комплексі передумов.

Безтосереднім джерелом і сутнісною характеристикою професійних криз у безробітній молоді виступає зміна, порушення або втрата їх зв'язку з професійним середовищем або трудовою діяльністю: трансформація статусу зайнятості при входженні на ринок праці після закінчення навчального закладу, зміна статусу працюючого на статус безробітного, повністю зайнятого на частково зайнятого, неможливість працевлаштуватися за фахом після закінчення навчального закладу, невідповідність формальних і структурно-функціональних вимог роботи професійним експектаціям молодого спеціаліста, вимушене перенавчання в процесі професійної переорієнтації та ін. Іншими словами, їх детермінуючим підґрунтям є актуальна ситуація протиріччя між бажаннями і звичними поведінковими патернами особистості і новими умовами і формами її зайнятості.

Модель П. Уорра [23] в якості основних факторів, що детермінують професійні кризи, визначає дев'ять професійно релевантних параметрів життєвого середовища: можливість контролювати і приймати рішення у своїй роботі, можливість використовувати і розвивати свої професійні вміння і навички, особливості цілей і способів залучення до діяльності, варіативність і різноманітність умов праці, прозорість і передбачуваність професійного середовища, можливість заробляти, фізична безпека, можливість встановлення і підтримання міжособистісних контактів, престижність соціального статусу. Якщо скористатися функціональною моделлю М. Яхонди [18], то основними чинниками виникнення професійних криз у безробітних виступатиме порушення їх фінансових, темпоральних, міжособистісних, соціально-цілевих, соціально-ідентифікаційних та соціально-спонукальних зв'язків.

Психологічна симптоматика професійних криз охоплює широкий спектр суб'єктивних феноменів, представлених не лише на рівні окремої особистості, але й на рівні її значущого соціального оточення.

Загалом ситуація безробіття за ступенем і характером впливу на людину є кризовою і викликає відповідні зміни. І хоча кожен випадок професійного виключення представників різних соціальних категорій є індивідуальним і специфічним за своєю суттю, проте має спільну основу в плані переживання і оцінки шансів виходу з такої ситуації.

Традиція наукової рефлексії психологічних і соціально-психологічних наслідків безробіття бере свій початок з широко відомих досліджень Г. Елдера та його колег [14], які емпірично виявили, в основному, депривуючий характер його впливу на рівень суб'єктивного самопочуття безробітних. Розвиток цієї традиції було репрезентовано у великій кількості емпіричних досліджень їх наступників.

В цілому індивідуально-психологічний рівень переживання професійної кризи у безробітних представлений комплексом симптомів, які мають яскраво виражений негативний резонанс і наслідки для психологічного благополуччя особистості: зниження самооцінки, оптимізму, впевненості в собі, підвищення емоційної напруги, депресивності, фрустрованості, невизначеність життєвої перспективи, сумніви щодо власного майбутнього в цілому і професійної перспективи зокрема, нерідко втрата смислу життя тощо.

У низці британських досліджень показано, що наймолодші безробітні – недавні випускники шкіл – мають більш сприятливі показники психічного здоров'я порівняно з дорослими безробітними, тому що для них доступність грошей, фізична безпека, можливість міжособистісних контактів і соціальний статус депривуються

меншою мірою. Це пояснюється здебільшого їх спільним проживанням з батьками, збереженням соціальної мережі, яка склалася ще в школі, віковими нормами, які вимагають від них меншої особистої відповідальності порівняно з дорослими. Часто різниця між способом життя працевлаштованої і безробітної молоді невелика, особливо якщо перші мають низьку професійну кваліфікацію і невеликий досвід роботи [24, 62].

Численні дослідження економічної депривації і безробіття свідчать про їх негативний вплив не лише на психічне і фізичне здоров'я особистості, але і на її міжособистісні стосунки і включає переживання, оцінки, дії її референтного соціального оточення [14]. К. Ханіш з цього приводу відмічає, що втрата роботи одним із подружжя негативно позначається на самопочутті інших членів сім'ї і має для них негативні наслідки, так само як і для сім'ї в цілому [16]. Подібні ефекти є наслідком тісного зв'язку і взаємозумовленості трудової активності і сімейного життя людини.

Отже, на рівні теоретико-емпіричних узагальнень можна констатувати поліфеноменологічну представленість психологічних ефектів переживання професійно зумовлених криз у суб'єктів професійного виключення.

Динамічно-процесуальні характеристики професійних криз мають три аспекти розгляду. По-перше, це їх тривалість, тобто наскільки довго триває розходження між наявним і бажаним. Найбільш яскраве відображення параметр тривалості знаходить у стадіальних і процесуальних моделях безробіття [13]. По-друге, динамічні параметри протікання кризового процесу, які апелюють до ідеї про існування в ньому передкритичної, критичної і посткритичної фаз, виправдані, на думку деяких авторів, і щодо криз професійного розвитку [4]. Третій аспект динаміки професійно зумовлених криз пов'язаний з послідовністю статусних змін і негативних психологічних симптомів [13]. В одних випадках статусні зміни будуть передувати або збігатися у часі з негативними оцінками і переживаннями, в інших випадках вони можуть бути результатом кумуляції відповідних очікувань і переживань (очікування звільнення або інших змін в професійно-рольових статусах). З огляду на це, можна виділити латентну і явну фази професійної кризи. Латентна фаза має місце при кумуляції поведінкових і суб'єктивних змін, що передують статусним змінам. Якщо статусні зміни не відбуваються, криза залишається відкладеною, незавершеною. Інакше криза переходить в явну фазу.

Фактори і способи подолання професійної кризи характеризуватимуть змістовну сторону її проходження. Втрата роботи, погіршення фінансового становища, зміна місця роботи актуалізують потребу в реінтеграції життєвих відношень, перетворенні несприятливих соціальних умов і самого себе.

Конструктивне подолання професійних криз детермінується цілою низкою факторів: активний особистісний ресурс, до якого належить здоров'я, переконання (локус контролю), досвід розв'язання проблем, соціальні навички, фінансова забезпеченість, соціальна підтримка (емоційна, інформативна) та ін.

Так, М. Варбан вважає, що у вітчизняній системі вищої освіти має місце криза професійної ідентичності студентства, що знаходить вираження в певних способах адаптації студентів до навчально-професійної діяльності, у підвищеній тривожності та невпевненості у собі. Розв'язання проблеми кризи професійної ідентичності молоді, на думку автора, може бути забезпечене зрілістю самосвідомості і позитивною рефлексивністю особистості [2].

А. Осницьким і Т. Чуйковою було виявлено, що рівень адаптованості безробітних корелює зі сформованістю навичок їх саморегуляції [7, 100]. Залежно від особливостей саморегуляції, автори виділяють три стратегії поведінки безробітних: активна (цілеспрямований пошук роботи), пасивна (відмова від пошуку роботи і шляхів самореалізації при першій невдалій спробі) і компенсаторна (самореалізація поза професійним самовизначенням).

Характер подолання професійних криз варіює також залежно від соціально-групової ідентифікації безробітних. У дослідженнях Є. Балабанової було емпірично зафіксовано взаємозалежність між успішністю подолання професійно зумовлених криз і соціально-груповою приналежністю суб'єктів професійного виключення. Зокрема, було виявлено, що мігранти і безробітні використовують різні стратегії подолання життєвих труднощів [1, 333].

К. Рук, Д. Дулі і Р. Каталано оперували категоріями проблемно і емоційно фокусованого копінгу для позначення специфічних прийомів і дій, які використовують безробітні в ситуації економічного стресу [21]. Так, у групі молодих людей (18–34 роки) було зафіксовано статистично значущу залежність між пасивним очікуванням покращення ситуації і гостротою переживання депресивних настроїв.

На нашу думку, фактор віку і, відповідно, актуального досвіду, є не менш важливим прогностичним чинником, який визначатиме результат подолання професійних криз у безробітної молоді. Вікова специфіка і професійний досвід молоді можуть бути джерелом появи ефектів, які, з одного боку, виступатимуть фасилітаторами подолання професійної кризи, а з іншого, її інгібіторами. Так, опинившись в статусі безробітних, молодь ще не має жорсткої фіксованості і залежності від власного професійного досвіду, а професійна ідентичність в силу відсутності досвіду практичної апробації засвоєних у процесі навчання знань і вмій ще недостатньо сформована і фіксована на конкретній діяльності. Інгібітором успішного подолання кризи у безробітної молоді може виявитися високий стресуючий потенціал безробіття на фоні відсутності в молодих людей досвіду розв'язання пов'язаних із ним соціальних і психологічних проблем. Як показали дослідження Е. Еріксона [13], в найбільш вигідному становищі перебуває та частина молоді, яка добре підготовлена до нових технологічних тенденцій і тому може ідентифікувати себе з новими ролями, які передбачають компетентність і творчість.

У літературі наводяться дані, які свідчать про те, що зі зростанням терміну безробіття посилюються дві тенденції: зменшується орієнтація на пошук роботи за своєю спеціальністю і зростає готовність отримати нову професію [9, 224]. Результати сучасних досліджень ілюструють цікаву закономірність: на відміну від дорослих безробітних, працєневлаштовані випускники мають суттєво вищі показники продуманого пошуку роботи і

більш низькі показники хаотичного пошуку [3]. Поясненням цього може бути те, що на багатьох із них ще не тисне відповідальність за власні сім'ї, і вони спокійніше сприймають свою життєву ситуацію і пошук виходу з неї.

Н. Фізер, наприклад, в рамках теорії «очікуваної цінності» спеціально досліджував проблему, пов'язану з пошуком роботи безробітними [15]. Виявилось, що частота цих дій серед безробітних випускників шкіл позитивно корелює з суб'єктивною цінністю роботи, але не виявила зв'язку з фактором, який включав впевненість людини в її пошуку і уявлення про контрольованість власної ситуації безробіття. Чим тривалішим був період безробіття і чим більше було невдалих спроб працевлаштуватися, тим нижчими були показники за фактором «упевненості і контрольованості».

А. Сакс і Б. Ешфорт вказують на три особистісні змінні, що впливають на пошук роботи і статус зайнятості випускників університету: загальна самооцінка, самоефективність в області пошуку роботи, почуття контролю над можливими результатами пошуку [22]. У їх дослідженні особистісний параметр «само ефективність» виявився найбільш прогностичним предиктором статусу зайнятості випускників на момент закінчення університету.

У вітчизняних дослідженнях показано, що у подоланні професійно зумовлених криз бере участь специфічний комплекс соціально-мережових, мотиваційних і рефлексивних характеристик особистості [3]. Важливо розуміти, що подолання професійної кризи виступає полідетермінованим процесом і включає особистісні диспозиції, ситуаційні особистісні змінні, параметри соціальної ситуації тощо.

Критеріями подолання професійно зумовлених криз, на думку Р. Лазаруса, С. Фолкмана і Б. Хьюстона [17, 20], виступають: відновлення або покращення соціального статусу, вирішення конфліктної ситуації, прийнятність поведінки для найближчого оточення, її відповідність соціальним нормам, підтримання позитивної самооцінки, зниження рівня стресованості, збереження фізичного і психічного здоров'я та ін. Весь комплекс можливих критеріїв можна умовно поділити на дві групи: об'єктивні (поведінкові, статусні, фізіологічні) і суб'єктивні (ті, що лежать в площині переживань, думок, оцінок).

Співвіднесення критеріїв з реальними результатами дозволить, на нашу думку, емпірично фіксувати параметри конструктивного і деструктивного подолання професійних криз. Залежно від предмета дослідження, крім двох названих, Е. Зеєр [4] називає професійно-нейтральні, а А. Дьомін [3] – проміжні, або маргінальні, форми.

Часто досягнення позитивного результату у площині об'єктивних змін не співпадає зі змінами суб'єктивного характеру. Легко уявити ситуацію, коли знайдена після звільнення робота не приносить задоволення, бо є компромісним варіантом ціною девальвації власної професійної кваліфікації.

Так, зарубіжні дослідники К. Леана і Д. Фельдман відмічають, що відновлення зайнятості у безробітних часто супроводжується зниженням показників їх психологічного здоров'я [5]; а в дослідженні кар'єри випускників вузів А. Дьоміним виявлено, що через півроку після отримання диплому психосоціальна стресованість працевлаштованих випускників виявилася вищою, ніж аналогічний показник у працєнєвлаштованих [3].

Обставинами, що поглиблюють перебіг професійних криз, виступають характеристики ринку праці (дефіцит робочих місць), стереотипи (расові, гендерні), соціально-демографічні, психологічні характеристики людини та ін.

Дослідження європейських науковців показали приналежність підлітків і молоді з низькою кваліфікацією до так званої групи ризику, яка з високою ймовірністю поповнить лави безробітних, а результати російських колег констатують високу ймовірність опинитися в статусі хронічних безробітних голів неповних сімей із маленькими дітьми, одинаків передпенсійного віку, заміжніх жінок з дітьми дошкільного віку [12, 279].

Ціна подолання професійних криз – це питання витрат особистості та її найближчого оточення, які виникають у зв'язку з зусиллями, спрямованими на подолання негативних психологічних, фізіологічних і соціальних наслідків її професійного виключення.

Останніми роками в літературі активно обговорюються питання, пов'язані з формуванням цинізму в раніше скорочених працівників стосовно нових працевлаштованих. Так, у рамках моделі розвитку кар'єри Дж. Летек і Дж. Дозье звертають увагу на ефекти, спричинені ситуацією безробіття. На їх думку, втрата роботи може викликати появу довготривалого «ефекту отруєння», який виражається у перенесенні на наступну роботу почуття невизначеності, цинічного ставлення, низької мотивації до праці [19].

Психологічні витрати (депресія, втрата смислу життя) кваліфікуються як негативні новоутворення, тому що продовжують впливати на особистість після завершення професійної кризи, визначаючи якість відновленої зайнятості, відносини з працевлаштованими, впевненість у власних силах тощо.

Цілком перспективним напрямком вивчення кризової проблематики у фокусі заявленої проблеми є розробка понять *деструкцій і деформацій особистості*, викликаних професійними кризами за аналогією з професійними деструкціями і деформаціями особистості [4].

ВИСНОВКИ

Структурно-психологічний аналіз особливостей кризових станів у безробітних у рамках модифікованої структурної схеми показав свою продуктивність. Специфіка прояву професійних криз у безробітній молоді знайшла змістовну конкретизацію у психологічних ідеях вітчизняних і зарубіжних авторів про причини виникнення, критерії, структурно-змістовні і процесуально-динамічні показники їх подолання. Важливим у цьому сенсі стало розуміння типово специфічних особливостей когнітивно-емоційної репрезентації ситуації безробіття у свідомості молодих безробітних, а також особливостей їх саморегуляції і самоорганізації в ситуації

професійного виключення, що є важливим в силу особливого психологічного, соціального і культурного статусу молоді.

У перспективі подальших розвідок зазначимо, що сьогодні є очевидними пріоритети зайнятості в молодіжній політиці: досягнення збалансованості попиту робочої сили, створення робочих місць, розвиток трудового та інтелектуального потенціалу, удосконалення системи професійного навчання тощо. Не заперечуючи важливості реалізації зазначених пріоритетів, які мають стосовно особистості безробітного скоріше зовнішній характер, особливий акцент хотілося б зробити на внутрішніх передумовах адаптації безробітної молоді. У перспективі реалізації комплексу внутрішньо релевантних передумов важливим є розуміння ролі особистісної детермінанти у психосоціалній адаптації безробітних. Без їх внутрішньої активності в процесі подолання професійних криз за рахунок активізації і переосмислення внутрішніх резервів, без активної смислової роботи щодо дискредитації неадекватних новій соціалній ситуації цінностей, розв'язання цієї проблеми буде неконструктивним і малопродуктивним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанова Е.С. Типы стратегий совладания с жизненными трудностями / Е.С. Балабанова // Факторы макро-, мезо- и микроуровневой современного трансформационного процесса. – М. : МВШСЭН, 2001. – С. 333–339.
2. Варбан М.Ю. Рефлексия профессионального становления в студенческие годы : дис канд. психол. наук / М.Ю. Варбан. – К., 1999. – 181 с.
3. Дёмин А.Н. Личность в кризисе занятости: стратегии и механизмы преодоления кризиса / А.Н. Дёмин. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2004. – 315 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий : учеб. пособ. для студ. вузов / Э.Ф. Зеер. – М. : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
5. Леана К. Как справиться с потерей работы / К. Леана, Д. Фельдман. – М. : Нива России, 1995. – 176 с.
6. Михайлова Н.Б. Опыт психологического исследования ситуации безработицы / Н.Б. Михайлова // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – №6. – С. 91–102.
7. Осницкий А.К. Саморегуляция активности субъекта в ситуации потери работы / А.К. Осницкий, Т.С. Чуйкова // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 92–104.
8. Пельцман Л.Е. Психологические последствия потери работы / Л.Е. Пельцман // Психологический журнал. – 1992. – № 1. – С. 126–130.
9. Ростовский В.П. Социально-психологические проблемы безработицы / В.П. Ростовский // Социальная психология экономического поведения. – М. : Наука, 1999. – С. 224–237.
10. Согомонов А.Ю. Феномен «революции притязаний» в культурно-историческом контексте / А.Ю. Согомонов // Революция притязаний и изменение жизненных стратегий молодежи: 1985–1995 годы. – М. : Изд-во Ин-та социологии РАН, 1998. – С. 107–129.
11. Стамбулова Н. Б. Психология спортивной карьеры : учеб. пособ. / Н. Б. Стамбулова. – СПб. : Центр карьеры, 1999. – 368 с.
12. Тихонова Н.Е. Факторы социальной стратификации в условиях перехода к рыночной экономике / Н.Е. Тихонова. – М. : РОССПЭН, 1999. – 320 с.
13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис ; пер. с англ. / Э. Эриксон ; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
14. Elder, G.H. Economic stress in lives: developmental perspectives / G.H. Elder, A. Caspi // Journal of Social Issues. – 1988. – Vol. 44. – №4. – P. 25–45.
15. Feather, N.T. Expectancy-value theory and unemployment effects / N.T. Feather // Journal of Occupational & Organizational psychology. – 1992. – Vol. 65. – №4. – P. 315–340.
16. Hanisch, K.A. Job loss and unemployment research from 1994 to 1998: a review and recommendations for research and intervention / K.A. Hanisch // Journal of Vocational Behavior. – 1999. – Vol. 55. – №2. – P. 188–220.
17. Houston, B.K. Stress and coping / B.K. Houston // Coping with negative life events. Clinical and social psychological perspectives / ed. by C.R. Snyder and C.E. Ford. – N.Y. : Plenum press, 1987. – P. 373–399.
18. Jahoda, M. Work, employment, and unemployment: values, theories, and approaches in social research / M. Jahoda // American Psychologist. – 1981. – Vol. 36. – №2. – P. 184–191.
19. Latack, J.C. After the ax falls: job loss and career transition / J.C. Latack, J. Doizer // Academy of Management Review. – 1986. – Vol. 11. – №2. – P. 375–392.
20. Lazarus, R.S. Stress, appraisal, and coping / R.S. Lazarus, S. Folkman. – N.Y. : Springer, 1984. – 445 p.
21. Rook, K.S. Age differences in workers efforts to cope with economic distress / K.S. Rook, D. Dooley, R. Catalano // The social context of coping / ed. by J. Eckenrode. – N.Y. : Plenum press, 1991. – P. 79–105.
22. Saks, A.M. Effects of individual differences and job search behaviors on the unemployment status of recent university graduates / A.M. Saks, B.E. Ashforth // Journal of Vocational Behavior. – 1999. – Vol. 54. – № 2. – P. 335–349.
23. Warr, P. Work, unemployment, and mental health / P. Warr. – Oxford : Oxford university press, 1987. – 361 p.
24. Warr, P. Unemployment and mental health: some British studies / P. Warr, P. Jackson, M. Banks // Journal of Social Issues. – 1988. – Vol. 44. – №4. – P. 47–68.
25. Winefield, A.H. Unemployment distress, reasons for job loss and causal attributions for unemployment in young people / A.H. Winefield, M. Tiggemann, H.R. Winefield // Journal of Occupational & Organizational psychology. – 1992. – Vol. 65. – №3. – P. 213–218.